Nagy Zsolt

A HALOTT-TISZTELET KEGYELETI HELYSZÍNEI – TÁRSADALMI DIFFERENCIÁLÓDÁS ÉS A NEMZETSÉGI SZERVEZET NYOMAI A GEGESI TEMETŐKBEN[1]

Bevezető

A legkorábbi elképzelések egyike és ma is általánosan elterjedt felfogás, hogy az emberben valami tőle teljesen független lény lakozik. Ez az ismeretlen lény képes kilépni az anyagi világból, túléli a testet, halhatatlan. Mikor a test meghal és romlásnak indul, a lélek kiszáll belőle, tovább él, az élők között továbbra is jelen van, mindent lát, mindent ellenőriz és abban az esetben, ha nem az elhunyt kívánsága szerint történik valami, például a temetés, nyugtalanná, szomorúvá, vagy épp bosszúállóvá válik. Ezzel magyarázható, hogy a temetési szertartás lezajlásának mikéntjére-hogyanjára, idejére és helyszínére az elhunyt hozzátartozói kiemelt figyelmet fordítanak. Az élők elsősorban a halott akaratát tartják szem előtt, utolsó kívánságának, végakaratának igyekeznek eleget tenni s emlékét szimbolikus cselekvésformákkal, tárgyakkal tartják fenn, biztosítják az elhunyt továbbélő lelkét a szeretetükről. Így alakulhatott ki, hogy a halott-tisztelet kegyeleti helyszíneinek számos formája lakhelyeink szerves, szükségszerű részévé vált, nélkülük elképzelhetetlen egy település képe.

Az élők társadalma mellett mindig ott van a holtaké és e kettő nem egy esetben érintkezésbe lép egymással.[2] Nem csoda hát az sem, hogy a temető, valamint a temetkezési és halottas szokások kutatása már a néprajztudomány kialakulásától kezdve a kedvelt témák közé tartozott. Elsőként a temetők világa a magyar ősvallás rekonstruálására tett kísérletek egy meghatározó forrásaként került be a kutatásba és ezzel szinte egy időben figyeltek fel a protestáns temetők fejfáinak, kopjafáinak formagazdagságára.[3] A tárgyi néprajz és a folklorisztika egyaránt vizsgálati tárgyának tekintette, s tekinti mai napig a temetőket, tulajdonképpen már szinte mindent feltárt és dokumentált, amit csak e kegyeleti helyszíntípus kapcsán lehet: sírjelek, a temető és temetési szertartások költészete, zenei vonatkozások, gyászszínek, temetőgondozás, halállal és halottal kapcsolatos tabuk, hiedelmek, szokások stb.[4] A temetők társadalomnéprajzi megközelítésével ezidáig azonban alig foglalkoztak, a kutatás csak az utóbbi néhány évtizedben – dr. Kós Károly úttörő munkájának köszönhetően[5] – kezdett igazán kibontakozni.[6]

Jelen dolgozatban egy Maros megyei falu, Geges (Ghineşti) temetőit a társadalomnéprajzi vizsgálat módszereivel, kérdéseivel igyekszem górcső alá venni.

[1] A kutatás a kolozsvári BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, a Kriza János Néprajzi Társaság és a Kriza János Szakkollégium, valamint a budapesti Dr. Kós Károly Néprajztudós Közhasznú Alapítvány támogatásával valósult meg. Köszönöm a szakmai segítségnyújtást dr. Keszeg Vilmos egyetemi tanáromnak, illetve a kézirat véleményezését dr. Balassa M. Iván, dr. Filep Antal és dr. Tánczos Vilmos néprajzkutató uraknak, dr. Szőcsné Gazda Enikő néprajzos-muzeológusnak, illetve dr. Nagy Dénesnek, a MTA VEAB Népi Építészeti Munkabizottság társelnökének. Jelen tanulmány bemutatásra került 2011-ben Budapesten a *Szövegfolklorisztika oktatásának és kutatásának perspektívái* című értekezleten, emellett Kolozsváron a *XIV. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia* néprajz szekciójában 2011-ben első, míg a *III. Bajnokok Ligája Társadalomtudományi Konferencián* 2012-ben harmadik díjban részesült. 2013-ban a budapesti *Dr. Kós Károly életműve nyomában* című nemzetközi néprajzi pályázat fődíját kapta. Nyomtatásban itt jelenik meg először.

[2] Gondoljunk csak az általánosan elterjedt halottak napi világításra, vagy a nagypénteki, húsvét hétfői temetőlátogatásokra, a megemlékezési ünnepségekre stb.

[3] Ennek egyik oka a díszítőművészet iránti érdeklődés fellendülése a 19. században. A magyar temetők néprajzi kutatásáról megjelent szintéziseket lásd BALASSA Iván 1973; Uő 1989; KUNT Ernő 1980; Uő 1987.

[4] Egy olyan temetőről szóló munkával még tartozik a kutatás, melyben a felsoroltak mindenike bemutatásra kerülne. Próbálkozások ugyan születtek, de ezek sem törekszenek teljességre. Példaértékű munka L. Juhász Ilona temetőmonográfiája. Lásd és vö. L. JUHÁSZ Ilona 2002.

[5] KÓS Károly, dr. 1972.

[6] Lásd például BALASSA Iván 1989, 22–28; BÓDÁN Zsolt 2008; DIMÉNY Erika 2010. Rövid esetelemzések szintén jelentek meg. Lásd például FOSZTÓ László 2003. Esetleírásokról szórványosan van tudomásunk. Pozsony Ferenc néprajzkutató például a következőképpen mutatta be szülőfaluja, a háromszéki Zabola temetkezési differenciálódását egy társadalomnéprajzi vizsgálata keretén belül: „A románok temetője az erdő alatti régi templom szomszédságában van, míg a magyaroké egy másik, távolabbi dombtetőn, a református és a római katolikus templom közelében található. A magyar temetőn belül határozott felekezeti-etnikai elkülönítés figyelhető meg: külön részre temetkeznek a római katolikus, a református székelyek, valamint a magyarajkú cigányok." POZSONY Ferenc 2007, 261.

A kiindulópont: dr. Kós Károly rákosdi kutatásának eredményei

Az etnológiában a magyar temetők társadalomnéprajzi megközelítésének lehetőségét dr. Kós Károly elsők között vetette fel; 1948-ban, a Hunyad megyei Rákosdon (románul Răcăştia) végzett terepmunkájának eredményeit a *Népélet és néphagyomány* (1972) című tanulmánygyűjteményben adta közre *(A nemzetségi szervezet nyomai Rákosdon)*, amelyben a helynevek, szájhagyomány, településszerkezet és templomi ülésrend mellett a temetőn belüli differenciálódáson keresztül is igyekezett kimutatni a nemzetségi szerkezet nyomainak meglétét, majd a kapott töredékekből mozaikszerű rekonstruálással is megpróbálkozott.[7] Hogy egy alapvetően társadalomnéprajz tárgykörébe sorolható kutatási téma, a nemzetségek kérdéskörének megvilágításába bevonta a temető kutatását is, nóvumként könyvelhetjük el (vagy ha nem is teljes mértékben számított már e megközelítés a 20. század közepén újdonságnak, de általánosnak semmiképpen sem).[8] Ezen kezdeményezésre magam is dolgozatom kiindulópontjaként tekintek, annál is inkább, mivel kutatásaim egy Maros megyei település temetkezési szokásai esetében is igazolták azon megfigyeléseket, amelyeket dr. Kós Károly még csak jelzésszerűen, mint továbbkutatható/kutatandó részterületeket villantott fel a rákosdi esetelemzésben: a családi temetkezés, az idegenek külön helyre való temetkezésének jelensége stb.

Itt említem meg ugyanakkor azt is, hogy a címben szereplő „nemzetségi szervezet" kifejezés alatt csak részben értem ugyanazt, mint amit Kós bő fél évszázaddal ezelőtt ért(het)ett, hisz még helyenként hajlott abba az irányba, hogy Rákosd példáján a klasszikus értelemben vett, ősi, falualapító nemzetség nyomainak meglétét (is) bizonyítsa. Hogy e vállalkozása nem bizonyult terméketlennek, azt közzétett részeredményei mutatják. Jómagam azonban a választott település esetében erre nem láttam reális lehetőséget: Gegesben nem található sem az oralitásban, sem pedig az írásbeli forrásokban – a rákosdihoz hasonló – településalapítási narratívum/narratíva, az első családneveket tartalmazó névsor e településről jelenlegi ismereteink szerint a 17. század legelejéről való.[9]

A „nemzetség" alatt tehát a napjainkban mind a köznyelvi használatban és népnyelvben, mind pedig a néprajzi szakirodalomban a „rokonság" fogalmával azonosított nemzetséget értem.[10] Az említett tanulmányában egyébként egy alkalommal (éppen a temető bemutatásánál) dr. Kós Károly is szinonimaként használta e két kifejezést.[11] Mindezen túl nemzetség alatt nemcsak – a főként apai ágon számontartott – rokonságot, hanem általában a valamilyen szempontú összetartozási viszonyokat (például etnikai: roma-nemzet(ség); társadalmi rétegre utaló: gazda-nemzet(ség) stb.) is értem.

A terep és a megválaszolásra váró kérdések

Geges Maros megyében, egy – a Kis-Küküllő és a Nyárád közötti – félreeső völgyben, az Abod-patak mentén, Marosvásárhelytől 24 km-re található. Közigazgatásilag a 3 km-re fekvő Havadhoz tartozik, néprajzi besorolása az idők során különböző kistájakba történt. Magam – a helyiek önmagukról forgalmazott reprezentációját is figyelembe véve – a bekecsalji meghatározást vélem helyesebbnek mindközül.

Első írásos említése egy 1567-es regestrumban található, Geges néven bejegyezve. Ebben az időben Marosszék harmadik legnagyobb településeként volt számontartva.[12] Ma állandó lakosként alig 300-an élnek a faluban, többségük református felekezetű székely. Nagyon csekély számban jehova magyarok és pünkösdista, illetve adventista romák (gáborcigányok) is vannak.[13]

E településen összesen tíz temetkezési helyet sikerült dokumentálnom. Az adatrögzítés során a következő kérdések megválaszolását tűztem magam elé célul: Mi szerint különülnek el e kegyeleti helyszínek? A halottak társadalma az élők társadalmának visszatükrözheti-e bizonyos aspektusait? Mi az ok,

[7] KÓS Károly, dr. 1972. „E nyomok [...] akárcsak az eltört edény cserepei, összeszedhetők, törésvonalaik egymással összemérhetőek, és több-kevesebb hiánnyal egyberakhatóak." Uo., 238.

[8] Vö. Uo., 243–244. A dr. Kós Károly hivatkozott publikációját megelőzően megjelent közlemények közül lásd például TIMAFFY László 1960. A 60-as évek derekán dr. Filep Antal a Gömör megyei Kánó községben találta élő gyakorlatát a különtemetkezéseknek. „Itt feltűnő volt, hogy olyan telekvégi kertben is temetkeztek, ahonnét csak néhány tíz méteres távolságra feküdt a temető." (Dr. Filep Antal írásbeli közlése, 2013). Kéziratban lévő dokumentációját és fényképfelvételét lásd MNM Rákóczi Múzeum adattára, Sárospatak, H–3950.

[9] Egy 1602-es összeírás ekkor a következő családokat nevezi meg Gegesen: György, Bíró, Jobbágytelki, Simonfi, László, Pál, Suba, Nagy, Kis, Ferenczi, Gegesi, Csok, Bakó. DEMÉNY Lajos (bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi) 1997, 123. A gegesi családok történetéről lásd még Buksa Ferenc református lelkész cikksorozatát: BUKSA Ferenc 2011; 2011a; 2011b; 2011c; 2012; 2012a; 2012b; 2013.

[10] Vö. és lásd erről bővebben MORVAY Judit 1966; Uő 1980.

[11] KÓS Károly, dr. 1972, 244.

[12] „(…) az 1567. regestrumból láthatjuk, hol most is használt Geges nevén 25 kapuval jegyeztetett be, miszerint azon korban Marosszéknek nagyságban első faluja volt, melyet kapuszámaival csakis M.-Vásárhely és Ny.-Szereda szárnyalt túl." ORBÁN Balázs 1993, 32.

[13] Saját felmérésből származó adatok.

mely ezeket létrehozta és milyen szerepet töltenek be ma a közösség életében? Mentalitásukban az élők hogyan viszonyulnak e helyekhez? Része életterüknek a temető vagy elzárkóznak tőle?

A gegesi temetők és temetkezési szokások kutatási helyzetképének vázlata

A gegesi református templom nagyharangján a következő felirat olvasható: „A gegesi Ref. Eklézsia serkentője Anno 1774–16 Maj. / Midőn szól a harang templomba kell menni, / Ha temetésre zeng úgy is ott kell lenni, / Ha takarodóra aztán lefeküdni, / Ezek mellett kegyes életre szert tenni." Ezen néhány sor tekinthető a gegesi temetkezésre vonatkozó első írásos feljegyzésnek. Ebből is kitűnik, hogy a harang fontos szerepet töltött be a temetési szertartásban, a halott lelki nyugalmáért húzták meg, a falu népét hívta a temetésre, amin illett mindenkinek részt venni. Ezzel kapcsolható össze az első publikált, gegesi temetkezési szokásokra vonatkozó információ is. Orbán Balázs *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból* című szintézisének 1870-ben kiadott *Marosszék* kötetében a következőket olvashatjuk: „Gegesnek legkisebb harangja[14] igen régi, mit hosszukás vékony alakjáról a szakértő rögtön felismerhet, miért bizonynyal nem fogja félrevezetni a falusi kovács által bevésett ezen körirat: »Ist. Dits Anno 1822 Geges birja«. E harang ide kerültének ideje is már másfél századot mult, mivel azt a kurucz háborukor Morvaországban járt két gegesi huszár Simonffi Gáspár és László György hozták el lovaik közt egész Gegesig, emlékéül annak, hogy ők Morvaországban jártokban sem feledkeztek meg szülőföldjükről, ez pedig tökéletesen székelyes eljárás, mely nem is páratlan (…)"[15] Orbán Balázs később jegyzi meg: „Volt is az egyházközségnek a harangot hozott egyén családjával oly egyezménye, hogy mikor halottai lesznek, a hozott harangot ingyen tartoznak meghúzni (…)"[16]

Orbán Balázs munkájának megjelenése után közel száz évnek kellett eltelnie, míg Péterfy László az 1980-as években elindult, bejárta az egykori Marosszék településeinek nagy részét és a temetőkben még fellelhető, homokkőből faragott régi sírjeleket dokumentálta. Így jutott el 1981-ben a gegesi református egyházi nagytemetőbe. Az itt készített fényképfelvételek a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság fényképarchívumába kerültek.[17] A gyűjtést Péterfy végül 2005-ben kötetben *(Marosszék régi sírkövei)* publikálta.[18] Ebben a szerző többször is – egy-két mondat erejéig – szót ejtett a gegesi református egyházi nagytemetőről. Térképre vetítette a havadtői sírkőfaragók munkáinak elterjedtségét, melyből kitűnik, hogy Gegesen is tevékenykedtek a 19–20. században havadtői mesterek.[19] A képmellékletben Péterfy hat gegesi sírkő rajzát és kettő fényképét közölte, valamint egy felvételt magáról a református egyházi nagytemető régi temetőrészéről.[20] Munkájának értéke felbecsülhetetlen, ugyanis a legtöbb általa felmért és leírt sírjel az általam 2010 és 2013 között végzett kutatás tanulságai szerint mára teljesen elpusztult vagy jelentős mértékben megrongálódott.[21]

Az 1990-es évek elején Krizbai Nemes György gegesi református lelkész Nagy Ödön kérdőíves kutatásába bekapcsolódva két adatközlőtől nyert a temetések hagyományos menetére vonatkozó adatokat, amelyek végül egy 1992-es közleménybe épültek be.[22]

2007-ben László Keve régész egy helyi lapban, a *Kolompszóban* közölt cikket az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékeiről Havad községben.[23] A cikk mellékleteként jelent meg egy Kiss József huszárhadnagy sírkövéről készített fénykép, mellette annak feliratával.[24]

A 2010-ben megjelentetett *Geges múltja és jelene* című kis kiadvány alig szolgál néhány adattal a falubeli temetőket és temetkezési szokásokat illetően.[25] Nagy Erzsébet, a szerző az 1990–2009 közötti temetések számát közölte. A táblázatában olvasható ada-

[14] Az említett harangot az I. világháborúban beöntötték, elpusztult.
[15] Uo.
[16] Uo.
[17] KJNT Fényképarchívuma, 04787–04823.
[18] PÉTERFY László 2005.
[19] Uo., 84.
[20] Uo., 119, 144–145 és 166–168.
[21] 2013 áprilisában a Gegeshez közeli Havadtőn (románul Viforoasa) dicséretes megmozdulásról értesültem. Dr. Kinda István, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum néprajzos főmuzeológusának irányításával kísérleti jelleggel néhány óra alatt tíz – Péterfy által is dokumentált – elsüllyedt sírkő kiásására, megtakarítására és újraállítására került sor. A jelzett évben a faluközösség bevonásával összesen 246 régi síremlék helyreállítása történt meg. Ez a temető területén található régi kövek 2/3-ának a helyrehozatalát jelentette (dr. Kinda István írásbeli közlése, 2013). A viszonylag egyszerűen kivitelezhető vállalkozás, úgy gondolom, a teljes Kis-Küküllő és Nyárád mente, illetve Bekecsalja területén nagyobb figyelmet érdemelne, az ötlet példaértékű, követendő.
[22] NAGY Ödön 1992.
[23] LÁSZLÓ Keve 2007.
[24] László Keve a sírjel feliratát nem az eredeti tördeléssel és helyesírással közölte. Emellett több szót is megváltoztatott, például a „nyugosznak" helyett „nyugszik", „fiok" helyett „fjok" szerepel a folyóirat hasábjain. Vö. uo., 3. Ugyancsak ebben az évben indult útjára a Gegesi Református Egyházközség gyülekezeti lapja, a *Mécses*. Ebben több helyen is találhatunk szórványos adatokat a gegesi temetésekre vonatkozóan.
[25] Vö. NAGY Erzsébet 2010.

tokból kiderül: húsz év alatt a 46 kereszteléssel szemben 188 temetés volt a faluban.[26] A kiadványban szó esik a helyi gyülekezet és a hollandiai Assen református gyülekezete közötti testvérkapcsolatról, és itt említi, hogy egy látogatás alkalmával a holland vendégek is segítettek a református egyházi nagytemető egy részének takarításában.[27] A gegesi helynevek közül a *Német-árok* határnév eredete került közlésre. Ezen a helyen – a történet szerint – egy német hittérítő lelte halálát.[28] A temetéséről nem esik szó, de feltételezhetően ezen a helyen nyugszik, ugyanis régen a szerencsétlenül járt, valamilyen balesetben meghalt idegen embereket a halál helyszínén temették el.[29]

A fent felsoroltakból megállapítható tehát, hogy a település temetkezési kultúrájára vonatkozó adataink szórványosak, s itt teszem hozzá azt is, hogy több helyütt pontatlanok is.

2010-ben jómagam a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem néprajz szakos hallgatójaként készítettem el Geges temetőinek felmérését. Összesen tíz temetkezési helyet dokumentáltam a faluban, a sírjelekről részletes adatlapok készültek, a feliratokról külön dolgozat íródott.[30] A kutatást a következő években is folytattam.

Temetők és temetkezési helyek: társadalmi differenciálódás és a nemzetségi szervezet nyomai a gegesi temetőkben

„E rejtett, alig sejtett völgyecskék bár mennyire távol esnek is a főútvonaloktól, mégsem egészen érdek nélküliek a kutató utasra (…)”[31] – írja Gegesbe érkezésekor Orbán Balázs. Ha csak a temetkezésre gondolunk e mondat kapcsán, akkor elmondhatjuk, hogy a falut körülölelő dombokon a falu méretéhez képest nagy számú temetőt, családi temetkezési helyet és magántemetkezést találni, melyek „nem egészen érdek nélküliek a kutató utasra nézve”. Hogy a falu társadalmának vizsgálata segítségével megérthető-e, illetve értelmezhető-e, mi lehet e nagy számú temetkezési hely létrejöttének oka és funkciója, felmérésüket követően kézenfekvő, magától értetődő kérdésnek látszott.

A kérdés megválaszolására abból a hipotézisből indultam ki, hogy a társadalmi tények az egyénen kívül esnek és kényszerítő erővel bírnak számára a temetkezés helyének megválasztását illetően is. A társadalom függőségi érzést kelt az emberekben, az egyén fölött áll, korlátozza, ellenőrzi azt. Ha nem működne ez a kontroll, tulajdonképpen mindenki oda és úgy temetkezhetne, ahová és ahogyan éppen kedve tartja. A következőkben a dokumentált kegyeleti helyszíneket veszem sorra, ahol lehetséges, bemutatva azok létrejöttének társadalmi és kulturális kontextusát is.

A falu lakóinak többsége által elfogadott egyetlen temetkezési hely ma a falu fölött emelkedő nyugati dombháton, a *Vőgy pataka, Ódal* és *Kórga* által körülhatárolt részen, állami tulajdonú területen elterülő református egyházi nagytemető. A dombhátat *Temetődombnak, Temetődombjának* nevezik, magát a temetőt *Rendes temetőnek* is hívják a faluban. Feltételezhetően ez a legrégebbi temetkezési hely. Egy falubeli közlése szerint egy alkalommal a *gödörások* egy 15. századi sírkövet ástak ki: *Hát talán az 1400-as évekből is ástak ki követ, a gödörások, de visszatemették. Azt szinte helytelen vót, me az jó lenne, ha meglenne. És ki lehetett venni, hogy 1400 valahány.*[32] Ez az információ nagy valószínűséggel nem hiteles. Elég, ha csak a kolozsvári Házsongárdi temetőre gondolunk, mely a ma is működő sírkertek egyik legidősebbike a magyar nyelvterületen. A legrégebbi előkerült sírkövek itt 16. századiak.[33] Mindenesetre a református egyházi nagytemető tekinthető a legkorábbi temetkezési helynek Gegesen. Ezt voltaképpen két rész alkotja: a régi és az új temetőrész; ezek jól láthatóan különülnek el egymástól. Míg a külső, régi temetőrész sírjelei általában alakítatlan terméskövekből készültek, addig a belső, az új temetőrész síremlékei újabb anyagokból (márvány, beton, fém stb.). A két részben együttesen körülbelül 600 sírhely található.[34] Többségüket sírjel is jelöli.

A régi temetőrész a gyümölcsfákkal (szilva, dió stb.) és egyéb fákkal (akác, fűzfa, fenyő stb.) valódi kert, sírkert hangulatát kelti. Több kutató is leírta, hogy az élő fa (és főként a gyümölcsfa) mint sírjel a magyar nyelvterületen több helyen is elterjedt volt.[35] Erre már a 17. századból vannak feljegyzéseink. Az általánosan ismert hiedelem szerint a halott fejéhez ültetett fa biztosítja annak nyugalmát, védelmet nyújt számára. A 17. század végétől egészen a 18. század közepéig itt is feltehetően élő fa (főként szilva) jelezte a sírhelyeket. A halott fejéhez ültetett fák idővel elszaporodtak és napjainkig látható belőlük szép számban.

[26] Uo., 15.
[27] Uo., 16.
[28] Uo., 6.
[29] BALASSA Iván 1989, 14. Ez máig fennmaradt szokás egyes vidékeken. A közlekedési balesetben elhunytak emlékére mai napig a szerencsétlenség helyszínén, az út szélén emlékjelet állítanak.
[30] NAGY Zsolt 2011.
[31] ORBÁN Balázs 1993, 32.
[32] Szabó András közlése. Saját gyűjtés, 2010.
[33] GAAL György 2010, 24–31.
[34] Bizonyos esetekben nem volt nyilvánvaló, hogy sírhellyel van-e dolgom, mert arra csak kevés jel utalt, egykori létét semmi sem igazolta minden kétséget kizáróan.
[35] Lásd például BALASSA Iván 1989, 48–51.

A legrégebbi sírkövek valószínűleg azok a faragatlan *terméskőből* készült egyszerű kövek, melyeknek teteje egy-két centiméterre még ma is kilátszik a földből. Ezek kora az 1700-as évekre tehető. A sírkövekre körülbelül a 19. század elején kezdtek feliratot vésni, eleinte csak évszámot. A legrégebbi fennmaradt datált kövek a 19. század első felében készültek.

Az új temetőrészt a 20. században kezdték használni. Ez tulajdonképpen a régi folytatása a református templom irányába. A legújabb sírjelet 2013-ban állították.

Régebben a *gödörások* feladata volt e temető rendben tartása, az utak, a sírok közötti ösvények lekaszálása, az árkok megtakarítása, a fák gondozása, valamint az ún. *élőgyepü-kerítés* javítása.[36] Ezért a munkáért az egyház és a falu tulajdonát képező temető fű- és gyümölcshaszna a *gödörásókat* illette. A 20. század második felétől lemondanak erről és kizárólag a sírgödrök megásását vállalják pénzért. A dolgozatom szempontjából azért fontos egykori jelenlétükre felhívni a figyelmet, mert ők voltak azok, akik mint temetőgondnokok a halott hozzátartozóival együtt megegyezve jelölték ki a sírok helyét. Minden családnak külön része volt a temetőn belül és a családtagok igyekeztek egymás közelében sírhelyet kijelölni. A nagy-, illetve kiscsaládi temetkezés nyomai ma is jól kimutathatók a régi és új temetőrészben egyaránt.[37] Ma a temetkezési hely kijelölésébe a hozzátartozókon kívül az egyházgondnok szólhat bele.

Társadalomnéprajzi szempontból is érdekes, hogy ugyanez a temető református felekezetű magyaroknak fenntartott temetkezési helyként van számon tartva, de más vallású és nemzetiségű emberek idetemetésére is volt már példa. Az egyháznak egy adatközlő véleménye szerint kötelessége pénzért temetkezési helyet biztosítani azoknak is, akik nem egyháztagok.[38] Így történhetett az, hogy a földhantok alatt fekszik református, katolikus, unitárius, román, magyar és német egyaránt. Egy másik adatközlő egy svábot és fiát említette példaként.[39]

Vallásoknak és nemzetiségeknek, kultúráknak e kis helyen előforduló gazdagsága, sokszínűsége az élők társadalmához hasonlóan mint a halottak világában megfigyelhető interkulturalitás fogható fel, ahol az idegen, bevándorló kisebbségi kultúra önkéntesen beintegrálódik a többségbe. Így lehetséges az, hogy számos nemzetiség és felekezet halottai egy temetőn belül kaptak végső nyughelyet; a településen azonban ellenpéldák is ismertek.

Mi történik abban az esetben, ha minden egyes megjelenő kultúra, vallás vagy nemzetiség meg szeretné őrizni és át szeretné származtatni értékeit? A 20. század első felében egy görög-katolikus román asszonyt temettek a református egyházi nagytemetőbe. Egy román juhpásztor felesége volt, aki a faluban lelte halálát. Sírjára keresztet ácsoltattak fából *és gyertyát gyújtottak a temetés estéjin, kinn a temetőbe a sírnál. S az se vót addig Gegesbe soha.*[40] Hogy miért nem külön temették az asszonyt, akinek hozzátartozói nem voltak hajlandóak református magyar szokások szerint elhelyezni sírjába, nem tudni. Mindenesetre a református nagytemetőben az effajta multikulturalitást a 20. század végéig nem tűrték meg. Ezzel magyarázható két újabb temetkezési hely létrejötte: a *cigányoké*, illetve az *oláhoké*.

Mielőtt e két temetkezési hely bemutatásra kerülne, egy példát a társadalom által előírt szabályok felengedésére is hoznék. A multikulturális jelenségek a 20. század végéig a fent leírt eseten kívül nem voltak jellemzőek vagy megtűrtek a református nagytemetőben. Aki nem volt a református egyház tagja, annak pénzért is csak abban az esetben biztosítottak sírhelyet, ha hozzátartozói vállalták, hogy a közösség által előírt normák szerint helyezik végső nyugalomra halottukat. Ennek tudható be, hogy a temető egészen a 20. századig a sírjelek tekintetében is egységes képet mutatott. Ez azonban napjainkra fokozatosan megváltozott, a szigorú szabályok felengedtek, megjelentek az atipikus sírjelek. Mindenképpen érdekes viszont, hogy ezeket az idegen elemeket nem más felekezethez vagy nemzetiséghez tartozó egyének hozzátartozói terjesztették el a temetőben, hanem a református magyarok. A 20–21. század fordulóján például három római katolikus mintára készült fémkereszt állítódott református vallású elhunytaknak. Az első fémből készült epitáfium és az első fából faragott kopjafa szintén ebből az időszakból való. Mindaddig a kőből, később pedig a betonból és márványból készült sírjelek voltak elfogadottak és általánosan

[36] *A temetőt rendbe tartották. Megkaszálva, az utak rendbe tartva, szóval az úgy nézett ki, hogy meg lehetett vóna a puliszkát enni a földről.* Szabó András közlése. Saját gyűjtés, 2010.

[37] Balassa Iván magyar falvak temetőiről tett általános megállapítása a gegesi református temetőre is vonatkoztatható: „A falu szervezete a temetőben is érvényesült, így a nagycsalád nyomát is fel lehet benne fedezni." BALASSA Iván 1989, 22.

[38] Szabó András közlése. Saját gyűjtés, 2010.

[39] Id. Nagy Ernő közlése. Saját gyűjtés, 2010. Zsidó kereskedők többször is megfordultak a faluban, de az idősek emlékezete szerint egyet sem temettek Gegesen. Ennek magyarázata feltehetően a vallási előírásokban keresendő: a zsidó elhunytakat zsidó temetőbe kell temetni, és ilyen temető nem lévén a faluban, valahol máshol, a településen kívül kerülhetett sor a temetési szertartásokra.

[40] Szabó András közlése. Saját gyűjtés, 2010. Köszönöm a kiegészítő információkat Szabó Andrásné Dósa Erzsébetnek.

elterjedtek. A fejfafaragásnak hagyománya Gegesben például nem volt.[41]

A temetőből való kizárás, attól való elkülönítés célja nem feltétlenül a többségi társadalom kisebbségivel szemben tanúsított ellenszenvében keresendő, nem feltétlenül mintegy „büntetés" a temetőbe integrálódni képtelen egyéneknek vagy csoportnak, akik nem hajlandóak feladni identitásukat, hagyományos értékeiket. Sokkal inkább a kisebbség identitását tette láthatóvá, arra adott lehetőséget képviselőinek, hogy megőrizhessék és kinyilváníthassák kultúrájuk, mentalitásuk stb. sajátosságait, másságukat.

A *Temető-domb* alsó felén, a református egyházi nagytemetőtől mindössze néhány méterre, a református templom irányában található az ún. *Cigány temető* vagy *Cigányok temetője*. Ezt tulajdonképpen csak egy – a *Kórga* fele vezető – út választja el a református nagytemetőtől. A szekérút tehát a két kultúra közti elkülönülést jelzi szimbolikusan, az etnikai határ térbeli kivetülése. A *Cigány temető* létrejötte a 19. századra tehető. Az itt található 19–20 sírból csak kettőn van datált sírjel. A régebbi 1994-ből, az újabb 2009-ből való. A sírhelyek többsége gondozatlan. Kutatásom alkalmával többen is kifejezésre juttatták a falu lakói közül: jobb, hogy a romáknak külön temetkezési helyük van, mert ők nem törődnek a sírokkal. Többségüknek vagyoni helyzete talán meg sem engedné, hogy a református magyar szokásokhoz hasonlóan drága sírjeleket állítsanak elhunyt hozzátartozóik emlékére, vagy kiültethető virágokra költsenek pénzt. Egy adatközlő állítása szerint a romák önszántukból kezdtek külön temetkezni,[42] de ennél valószínűbb, hogy a falukközösség, a református magyarság volt az, aki próbálta a temetőn kívülre szorítani őket. Ez nemcsak a temetkezésben van így. Az élő falu térhasználatában is megfigyelhető egyfajta elzárkózás a romáktól. Ahogyan a temető szélére temetkeznek, ugyanúgy a faluban is csak az utcák végén, a település szélein találnak maguknak lakhelyet. A helyi tiszteletes szerint a református magyarok azok, akik nem engedik, hogy közéjük temetkezzenek, a közösség zárja ki őket.[43] Ennek egyik oka a már fent is említett mentalitásbeli különbség lehet, s ezért külön temetőt hoztak létre számukra, így különböző kultúrák egymás közelében létezhetnek, de egyiknek sem kell a másikhoz igazodnia.

Beszédes, amit egy interjú alkalmával sikerült rögzítenem: *Ahogy mejünk ki ott van egy baturalmafa, ott mellette az a üres hely is a megyéé. (…) Ott má mind mongyák, hogy oda kéne temetkezni. Oda a cigánokon belöl. De, hogy a cigányok ott vannak közből, há nem akar senki oda temetkezni, belől. Künnebb inkább keresnek helyet.*[44] A református nagytemető tehát lassan megtelik és nem lesz ahová temetkezni. Mindezidáig a domboldalon fokozatosan befele haladva temetkeztek, de mivel már csak egy út választja el a református magyarokat a *cigányoktól*, ezért a továbbterjeszkedés nem lehetséges. Ugyan a romatemetkezéseken belül van még hely és az egyház is felhívta rá a falubeliek figyelmét, mégis a református magyarok inkább a dombtetőn próbálnak helyet találni. Ennek oka először is az, hogy ha a *cigányokon* belül kezdenének temetkezni, elszakadnának hozzátartozóiktól, végleg felbomlana a családi-nemzetségi temetkezés szokása, hisz egy idegen elválasztó elemmel kellene számolni, ezzel a *cigányok* temetkezési helye is szerves alkotórészévé válna a református magyar temetőnek.

A romák kapcsán még egy tényezőt figyelembe kell vennünk, mely alapján a közösség a temetőben (is) elhatárolja magát tőlük. Ez a felekezetbeli különbség. Míg a 20. század közepéig maguk is reformátusok voltak, addig ma már egy részük a szombatista és adventista hitre tért át, mely vallások a reformátusok szemében *szektaként* tételeződnek, jobbnak látják a távolmaradást, elzárkózást ettől.

A valóság mindennapos realitásához, a ténylegesen megtörtént eseményekhez visz közelebb a falubeliek följegyzéseinek, kéziratos füzeteinek vizsgálata is. Azt hiszem, elegendő egyetlen példát bemutatni ennek illusztrálására: *„(...) / 2008. Marcius 16.án temetek Dosa Lajost / 2008. Marcius 26.án temeték Simonfi Gyúrít / 2008. Marcius 27.én Istojka Lajost a cigánt / 2008. Aprilis 29.én temeték Bereczki Nagy Magdit / 2008. május 7én megműtőttek Adorjáni Lacit / 2008 augusztus 21. temetűk Simonfi Amalit / (...)"* – olvasható egy kéziratos füzetben.[45] Míg Istojka Lajosnál megjegyzést tesz a szerző[46] annak nemzetiségi hovatartozására, addig a többi elhunytnál nem. Ugyanezt figyelhetjük meg a 18. századtól fennmaradt halotti anyakönyvekben is,[47] ahol a roma származásúak neve után ezt olvashatjuk: „czigány".

[41] „Vannak (...) olyan területek – ide tartozik többek között a Nyárád és Kis-Küküllő folyók vidéke is –, ahol a falusi temetőkben kizárólag sírköveket találunk, és emléke sincs annak, hogy fából készült sírjelek valaha is lettek volna. Ezekben a temetőkben a leggazdaságosabban és legkönnyebben beszerezhető anyagból, a falvak határaiban található »terméskőből« készültek a sírjelek. Ez egyfajta homokkő, kovás vagy meszes kötőanyaggal összetapadt homokszemcsékből álló üledékes kőzet, mely errefelé nem összefüggő tömbökben, hanem kisebb sávokban kerül elő (…) Előfordulási területe keskeny sávban húzódik a Hargita hegység és a Mezőhavas hegyvonulatainak előterében, átszelve a két Homoród, a Nagy- és Kis-Küküllő, a Nyárád és mellékvizeinek völgyeit." PÉTERFY László 2005, 14.

[42] Szabó András közlése. Saját gyűjtés, 2010.

[43] Tőkés Attila közlése. Saját gyűjtés, 2010.

[44] Id. Nagy Ernő közlése. Saját gyűjtés, 2010.

[45] Saját gyűjtés, 2010.

[46] Id. Nagy Ernő.

[47] Jelenleg a Gegesi Református Egyházközség Levéltárában találhatóak.

A *cigányoknak* elkülönített temetkezési helyhez hasonlóan a románoknak is külön temető jutott a faluban. Az *Oláhtemető* nevű hely a falu déli részén lévő *Somos-szőlője* mellett, az ún. *Kiserdő* vagy *Küserdő* alatt terül el. Valamikor a 18. és 19. század eleje táján román jobbágyokat telepítettek a faluba,[48] mivel az egyháznak kötelessége volt temetkezési helyet biztosítani ezeknek a jobbágyoknak, ezért egy, a tulajdonában lévő területet a *Kiserdő* alatt odaadtak temetkezési célokra. Mára teljesen benőtte az akác, de a faluban az idősebbek még mind ismerik az *Oláhtemetőt*. Köztudottan valamikor a román nemzetiségűek temetkezési helye lehetett itt, de nyomai már – a temetőárkon kívül – nincsenek.

A református magyarok élesen elhatárolódtak a románok temetőjétől. Id. Nagy Ernő elbeszélése szerint az *Oláhtemetővel* szemben lakó, haldokló keresztapjának utolsó kérése az volt, hogy közelsége miatt nehogy a románok temetőjébe temessék majd.[49]

Hipotézisem, miszerint a társadalmi tények az egyénen kívül esnek és kényszerítő erővel bírnak számára a temetkezés helyének megválasztását illetően, mindaddig beigazolódni látszik, míg csak e három temetőt vizsgáljuk. Mi történik azonban, ha az egyén valamilyen oknál fogva nem hajlandó elfogadni e közösségi normákat?[50]

Egy Erdőszentgyörgyön autóbalesetben elhunyt gegesi férfit, J. D.-t[51] 2010-ben egy belsőségi területre, az ún. *Didi-kertbe* temettek. A kert a falu déli részén található. A terület eredetileg – több falubeli közlése szerint – nem a J. D. tulajdona volt, hanem annak lánytestvére örökölte. Ennek ellenére a földet J. D. művelte és sosem akarta lánytestvérének adni. Minden bizonnyal a rendelkezése, hogy ebbbe a kertbe temessék majd el, ezzel áll kapcsolatban. Ezt nem csak hozzátartozói, hanem a falubeliek többsége is így gondolja. J. D. talán ezzel igyekezett megakadályozni, hogy halála után mégis testvéréé legyen a kert.

A temetés egyesekben nagy felháborodást keltett. A szomszédok és az említett lánytestvér családja a községközpont hivatalaihoz és bírósághoz fordultak, exhumálást kértek. Elmondásuk szerint a temetkezési hely közel van a kutakhoz, szennyezi azokat.

J. D. sírhelye azonban most is a kertben található. A lelkész elmondása szerint egyházi törvények ezt nem szabályozzák, s mivel a családtagok a helyi közigazgatás által kibocsátott hivatalos papírt tudtak felmutatni, nem szállhattak szembe ezzel, kötelessége volt a szertartást elvégezni.[52] Ugyanakkor J. D. – több falubeli szerint – nem fizette rendszeresen az egyházi adót s így kézenfekvőbb volt a saját területre való temetés, mint a temetkezési hely megvásárlása vagy az adósság kiegyenlítése.

Ebben az esetben egyén és társadalom szembenállására, dichotómiájára láthatunk példát. A magántemetkezés révén az egyén ellen tudott állni a társadalomnak, tudatosan szembeszállt a közösség mentalitásával, családjával, illetve az egyházzal is. Kivonta magát mindenféle közösségi norma alól. J. D. esetének indítéka valamiféle személyes bosszú, elbirtoklási szándék, mégis egy szélesebb körű gyakorlatba illeszkedik; nem minden esetben váltott ki hasonló reakciókat a faluközösségből egy-egy különtemetkezés, s nem minden esetben egyén és közösség konfliktusa húzódik meg a magántemetkezés hátterében. Erre két példát is találni Gegesen:

1. A *Kicsihegy* és *Nagyhegy* nevű szőlősdombok közötti részen, a saját földjén, saját kérésére temették Madaras Dénest, feleségével és kislányával. A temetkezési helyhez valamikor egy szekérút vezetett, melynek nyomai ma is láthatóak. Az első temetés 1928-ban (a kislány), az utolsó 1962-ben (a feleség) volt. A sírhelyet szépen faragott sírkő jelzi.

2. A *Vőgy-pataka és a Poros-tető,* valamint a *Ropó szőlője* és a *Marci-kert* közötti részen találhatóak a *Ropó útja* menti magántemetkezések. Itt három darab sírhelyet találunk, melyből mindhárom sírjellel ellátott. Kettőről érdemesnek tartom bővebben is szólni.[53]

A terület valamikor egy szőlős-gyümölcsös részét képezte, folytatása a *Ropó szőlőjének*. Alapítója az a nemesi származású Kiss József, aki Marosszék gyümölcsészeti felügyelőjeként, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc huszárhadnagyaként vált ismertté a községben. Kiss József a forradalmi események lezajlása után a gyümölcsészet mellett döntött, kiállításokon mutatta be az általa nemesített almákat és egyéb gyümölcsöket, hátralevő életét a fák oltásának, gondozásának szentelte. Mivel életének nagyrészét e gyümölcsöskert határozta meg és közelében állt a falubeliek által *palotaként* emlegetett udvarháza is, ezért ide temetkezett.[54] Sírköve a legrégebbi a három *Ropó útja* menti magántemetkezés közül. Valószínűleg valamikor 1900 körül készült. A sírjelet minden év márciusában megkoszorúzzák.

[48] A közlés nagy valószínűséggel hiteles, az eset nem egyedi, de a telepítés okára, körülményeire és a pontos időpontra egyelőre nem sikerült rábukkannom.

[49] Saját gyűjtés, 2010.

[50] Ennek oka lehet akár a mentalitásbeli másság, valamilyen sajátos gondolat, vagy egy helyhez, személyhez kötődő érzések stb.

[51] A családtagok és adatközlők kérésére a szóban forgó személy nevét kódolva emelem be a dolgozatba.

[52] Tőkés Attila közlése. Saját gyűjtés, 2010.

[53] Vö. és lásd még bővebben NAGY Zsolt 2011a, 625–626.

[54] Kiss Józsefről lásd bővebben Uő 2013.

Itt nyugszik Garda János magyar királyi erdőtanácsos is, aki Kiss József lányát, Kiss Irmát vette el feleségül, így kapta meg az apósa által építtetett ötszobás udavarházat és a hozzá tartozó területet. Apósa hű követőjeként tovább gyarapította a gyümölcsöskertet, megalapította a *Tanulni Vágyók Körét*, mely keretében a gyümölcstermesztés rejtelmeibe vezette be az érdeklődő fiatalokat. Nem csoda hát, hogy Garda János, akinek szintén meghatározó volt e hely, ugyancsak itt kívánt temetkezni.

Felmerült a kérdés, hogy a magántemetkezések esetében hol húzódik az a határ, amelyen belül mozogva az egyéni megnyilvánulások még nem szúrnak szemet? Míg J. D. esete óriási felháborodást keltett a közösségben, addig Madaras Dénes, Kiss József vagy Garda János magántemetkezéséről egyetlen rosszalló megjegyzést sem tettek adatközlőim.

Az ok, ami a J. D. temetkezése kapcsán zavargást keltett, hogy a faluban helyezték végső nyugalomra. Erre az idősek nagyszüleiktől sem hallottak még példát, így nyilván az új helyzettel nem tudtak mit kezdeni. Három csoportba sorolhatóak azok az érvek, melyeket a falubeliek közöltek az eset helytelensége kapcsán. Először is a falu hagyományos értékrendjét, normáit, ahogyan ők fogalmaztak, *a rendtartó falu szabályait* sorakoztatták fel érvként. Erre még nem volt példa, így elfogadhatatlan, hogy valaki a házak közelében temetkezzék. Másodszor az egészségügyi vonatkozását említették, elsősorban a kutak és termőföldek, zöldségeskertek közelségét érezték veszélyesnek. Véleményük szerint a holttest beszennyezheti, megfertőzheti azokat. Az állami törvényekkel ugyan senki nincs tisztában, mégis sokan hangoztatták, mintegy harmadik érvként, hogy a temetkezési hely megválasztását törvények is szabályozzák.

Hogy a falun belül való temetkezés valóban nem volt szokásban, azt az is bizonyítja, hogy egyéb településekkel szemben Gegesen nem volt szokás a templomkertbe temetkezni. A falu 1643-ig Nyárádszentsimon filiája volt.[55] A szájhagyomány őrizte meg, hogy ebben az időszakban a halottat átvitték *elprédikáltatni.* Egy falubeli elmondása szerint ebben az időszakban a gegesieket Nyárádszentsimonra temették.[56] A Nyárádszentsimon felé vezető utat, mely a falu alsó határánál, az ún. *Hólyagos hídjánál,* vagy *Hólyagos hídnál* tér el a *Papszökő* nevű határrész fele, még mindig *Halottas útnak* nevezik.[57] Miután a falu önálló egyházközséggé vált, már valószínűleg a jelenlegi református nagytemető külső része szolgál temetkezési célokra.

Napjainkban két kő áll a templomkertben, az ún. *hősök kövei,* melyeket a 20. század első felében, a két világháborúban elesett gegesi katonák emlékére emeltek. A halott-tisztelet kegyeleti helyszíneinek azonban ez is részét képezi, mint jelképes sírhely: a háborúkban, szülőföldüktől távol elesett hősi halottak emlékét a község költségén, a település központi helyén felállított emlékmű őrzi.[58] A határ a magántemetkezések elfogadottsága esetében tehát a település határa. Az eddig említett négy magántemetkezésből három a lakott terület határán kívül található. A temetkezésre szánt helyeket általában gondosan elkülönítették a településtől. A holtak nyughelyei így a határ, illetve a településszerkezet szerves, de megkülönböztetett részeit képezték.

A *Ropó útja* menti magántemetkezések kialakulása kapcsán az anyakönyvek áttekintése adhat a különtemetkezések elfogadhatóságára pontosabb választ. A Kiss és Adorjáni családok egykori temetkezési helye a falu nyugati felében emelkedő dombon, a *Poros-tetőn* található. Ez a *Nagyhegy* és a *Ropó útja* irányából is megközelíthető volt, de a növényzet annyira benőtte, hogy az oda vezető egykori *szerpentines*ként emlegetett út, melyen a halottakat szekérrel vitték, mára teljesen eltűnt. A dombtető a fentiekben is említett Kiss József huszárhadnagy tulajdona volt és a Kiss család kezdett idetemetkezni a 19. század közepén. A legrégebbi datált sírjelen az 1869-es évszám áll. A sírjelen a Kiss Karolina név olvasható, és az anyakönyvekből sikerült megtudni, hogy Kiss József 18 napos kislánya nyugszik alatta. Amint a felirat is bizonyítja, szülei voltak azok, akik fájdalmas gyászukban e dombtetőre temették kisbabájukat. A magántemetkezést követően egyre több sírjel került ide, míg végül családi temetkezési hellyé nem vált.

A havadi származású Adorjáni József gegesi asszonyt vett feleségül, akitől kilenc gyermeke született. Valószínűleg valamelyik fiúgyermek vett feleségül egy Kiss családból származó lányt, így alakult ki rokoni kapcsolat az Adorjáni és a Kiss család között. Hogy pontosan milyen szálak kötik egymáshoz a két családot, sem az Adorjáni család tagja,[59] sem az anyakönyvek már nem tudták pontosan rekonstruálni.[60] A rokoni kapcsolat azonban bizonyos, ennek napjainkig tudatában vannak a két család leszármazottai. Ilyenformán kezdhettek az Adorjániak is ide temetkezni. Két falubeli közlése szerint az utolsó temetésre az 1970-es években került sor.[61] A székely falvakban nem ez az egyetlen eset, hogy különböző falvakból nagyobb számban áttelepült családok új temetőte-

[55] NAGY Erzsébet 2010, 8.
[56] Id. Nagy Ernő közlése. Saját gyűjtés, 2010.
[57] Szabó András közlése. Saját gyűjtés, 2010.
[58] A háborúban elesettek nevét gyakran rávésték a családi sírkőre is.
[59] Adorjáni László.
[60] Az Adorjáni család történetéről lásd még BUKSA Ferenc 2011c.
[61] Id. Nagy Ernő és Pálfi Károly közlése. Saját gyűjtés, 2010.

rületet nyitnak maguknak. Jelen esetben a havadi Adorjániak a gegesi Kissek temetkezési helyéhez közel jelölték ki a maguk temetőjét, mígnem a kettő teljesen egymásba nem olvadt.

A Kissek és Adorjániak családi temetőjében ma körülbelül 30 sírjel látható és közelében található a fentiekben már szóba került *Ropó útja* menti három temetkezés. Valószínűleg azért is volt elfogadott a közösség számára, hogy a *Ropó útja* mentén kezdtek egyének temetkezni, mert közelében létrejöttekor már kiterjedt temető feküdt. Általánosan elterjedt és elfogadott szokás volt ugyanis, hogy az egyes magánszemélyek saját földterületükön temetkeztek; mindenekelőtt ott figyelhető ez meg, ahol a családi porták a temetővel voltak határosak. Erre újabb két példát is találni Gegesen:

1. A László család nyughelye az ún. *Marci-kertben*, a *Ropó útja* mentén, a fent említett magántemetkezések szomszédságában található. Az első temetkezés az itt álló egyetlen sírkő feliratának tanúsága szerint 1978-ban volt.

2. A Nemes család temetője a *Nemes-kert* nevű szőlős-gyümölcsösben található, a *Nagyút* és a *Kórga dűlőhöz* vezető út között. A kert mindössze néhány méterre található a református egyházi nagytemetőtől, a *Cigánytemető* szomszédságában. A szőlős-gyümölcsösbe több generáción keresztül temetkezett a Nemes család. Összesen 4 sírhely található itt, a legrégibb sírjelek 1923-ból valók. Az utolsó temetkezés dátuma 1985.

A fentiekben a Gegesen talált tíz temetkezési helyet igyekeztem bemutatni, létrejöttüknek körülményeit, okát és funkcióját is felvázolni. Összegzésképpen álljon itt a dokumentált kegyeleti helyszínek sora: Református egyházi nagytemető *(Rendes temető)*, *Cigánytemető*, *Oláhtemető*, J. D. magántemetkezése a *Didi-kertben*, Madaras Dénes és családjának magántemetkezése a *Nagy-hegyen*, *Ropó útja* menti magántemetkezések, templomkert, Kiss és Adorjáni családok temetője, László család nyughelye, Nemes család nyughelye.

Összegzés

Mint ahogyan a folklóralkotás is csak saját kontextusában vizsgálható és értelmezhető, így egy társadalmi jelenség – ez esetben a temetkezés formája – is csak az adott társadalmi rendszer függvényében, annak szerves részeként érthető meg, ebből kiszakítva nem kapnánk választ sem arra a kérdésünkre, hogy mi lehetett a kiváltó ok, sem arra, hogy milyen szerepe van a közösség életében. A megértéshez tehát igyekeztem a társadalmi rendszer részeként elemezni a tényeket és feltárni azoknak okát, funkcióját. Bár úgy tűnik, hogy sohasem az egyén, hanem a társadalom, a közösség ügye a temetkezési hely kijelölése, mintegy közösségi jellegű, vannak kivételes esetek. „A temetés személyhez kötött és közösségi rítus is egyszerre" – írja Fosztó László szociológus egy tanulmányában.[62] Hogy a normák nemcsak összekötik és közösséggé kovácsolják a társadalmat, hanem szét is választhatják az egyéneket, jó példa a magántemetkezés. Mindig is voltak, akik ki akarták vonni magukat ezek alól a szabályok alól.

A tér használata tulajdonképpen a társadalmi valóságot tükrözi, azt képezi le; ez így van a temetők esetében is. A társadalom szerveződése szolgál modellül a temetőkben való térszerveződés számára, mintegy az előbbi tükörképe. A temetés rítusa, a temetkezési hely megválasztása társadalmi kapcsolatokat fejez ki. A halottak társadalma, a temetők differenciálódása az élők által meghatározott. A halottak társadalma az élő társadalom valóságát tükrözi, s a halottak világa visszahat az élőkére.

Végezetül említem meg, hogy a temető vagy temetkezési hely nem az egyetlen a halott-tisztelet kegyeleti helyszíneinek sorában. Gegesen ugyan nincsenek az utak mentén emlékjelek állítva, de a helynevek egy része ma is utal arra, hogy egykor haláleset történt/történhetett egy-egy határrészen.[63] Ezeken a helyeken járva-kelve a helyiek a néveredetet elmesélő történetekkel emlékeznek meg az elhunytakról. Ugyanakkor a gegesiek olyan tárgyakat őriznek lakásaikban, melyek elhunyt szeretteikre emlékeztetik. Leggyakoribb a fényképek, levelek, a gyászjelentő vagy valamilyen személyes tárgy gondos megőrzése.[64] Ilyenformán

[62] FOSZTÓ László 2003, 105.

[63] Ilyen a fentiekben már említett *Német árok*, ahol egy Szolokmából hazatérő német hittérítő lelte halálát. Az *Akasztófa* nevű dombrészen az 1950-es évekig hatalmas, öreg tölgyfa állt. A helyi hagyomány szerint itt valamikor embereket akasztottak fel. A *Döngő hídja* nevű helyen a falubeliek közlése szerint egy Döngő nevű pásztor lelte halálát, akit mindenki mohónak és nagyétkűnek ismert. Egy húsvétkor, amikor a juhokat kiengedték a legelőre, minden juhosgazdánál pirostojást kapott tarisznyájába. Mindenki figyelmeztette ugyan, hogy ne egye meg egyszerre az összes tojást, de Döngő nem hallgatott az intő szóra és a sok tojás miatt gáz képződött gyomrában, ami halálát okozta. Azon a bizonyos hídon lelte halálát, melyet ma *Döngő hídjá*nak neveznek, s a faluban ma is él a szólás: *Kihasadsz, mint Döngő,* vagy *Annyit eszel, mint Döngő*.

[64] Volt rá példa, hogy egy édesanya elhunyt fia ünnepi öltözetét naponta tisztítgatta, ragaszkodott hozzá, fiaként bánt vele, majd halálakor a ruhát is a koporsójába helyezték hozzátartozói. Egy másik érdekes eset, amikor egy szülő gyereke hajtincsét őrizte és ezt szintén vele együtt temették el. László János közlései. Saját gyűjtések, 2010.

tehát a lakásban őrzött, az elhunytra emlékeztető tárgyak a házat is kegyeleti helyszínné változtatják. A hozzátartozó a halott falra kiakasztott fényképe, a szekrényben vállfára tett ruhadarabja vagy a fiókban őrzött karórája láttán hasonlóan viselkedik, mint a temetőben a sírjel előtt: imádkozik, összekulcsolt kézzel lehajtja fejét, mélyen elgondolkodik, emlékeket idéz fel, elérzékenyül.

Nagy Zsolt – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; nagycszsolt@yahoo.com

Adatközlők

Adorjáni László, szül. 1957, Geges	– református, nyugdíjas bádogos
László János, szül. 1944, Geges	– református, nyugdíjas magyar szakos tanár
id. Nagy Ernő, szül. 1932, Geges	– református, nyugdíjas földműves
Pálfi Károly, szül. 1942, Geges	– református, nyugdíjas sofőr
Szabó András, szül. 1939, Geges	– református, nyugdíjas földműves
Szabó Andrásné Dósa Erzsébet, szül. 1940, Geges	– református, nyugdíjas földműves
Tőkés Attila, szül. 1978, Maroskeresztúr	– református, lelkész

Irodalom

BALASSA Iván
1973 A magyar temetők néprajzi kutatása, *Ethnographia*, LXXXIV, 3, 225–242.
1989 *A magyar falvak temetői*, Corvina Kiadó, Budapest.
BÓDÁN Zsolt
2008 „Nem szabad a szentelt földbe bétenni." Az öngyilkossághoz kapcsolódó attitűd viselkedésben megnyilvánuló elemei Gyimesközéplokon, in: Murányi János (szerk.): *A Csíki Székely Múzeum évkönyve 2007–2008. Humán- és természettudományok*, Csíki Székely Múzeum – Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 101–126.
BUKSA Ferenc
2011 A gegesi családok története, *Mécses*, V, 16, 4–5.
2011a A gegesi családok története. A Kaffai család, *Mécses*, V, 18, 2–3.
2011b A gegesi családok története: A Tóth család, *Mécses*, V, 19, 2–3.
2011c A gegesi családok története: Az Adorjáni család, *Mécses*, V, 20, 2–3.
2012 A gegesi családok története: a Nemes család, *Mécses*, VI, 21, 4–5.
2012a A gegesi családok története: a Somodi család, *Mécses*, VI, 22, 4–6.
2012b A gegesi családok története: a Suba család, *Mécses*, VI, 23, 4–6.
2013 A gegesi családok története: a Dósa család, *Mécses*, VII, 24, 4–7.
DEMÉNY Lajos (bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi)
1997 Székely népesség-összeírások 1575–1627. *Székely Oklevéltár*. Új sorozat, IV. kötet, Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár.
DIMÉNY Erika
2010 Társadalmi kapcsolatok a magyarszováti temetkezési szokásokban, in: Keszeg Vilmos – Szabó Zsolt (szerk.): *Mezőség. Történelem, örökség, társadalom*, Művelődés, Kolozsvár, 118–140.
FOSZTÓ László
2003 Lokális identitás(ok), in: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 105–106.
GAAL György
2010 *Tört kövön és porladó kereszten. Pusztuló múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben*, Stúdium Könyvkiadó, Kolozsvár.
KÓS Károly, dr.
1972 A nemzetségi szervezet nyomai Rákosdon, in: Uő: *Népélet és néphagyomány. Tíz tanulmány*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 238–252.
KUNT Ernő
1980 *Temetők népművészete*, Corvina Kiadó, Budapest.
1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
L. JUHÁSZ Ilona
2002 *Rudna I. Temetkezési szokások és a temetőkultúra változásai a 20. században*, Fórum Társadalomtudományi Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely.
LÁSZLÓ Keve
2007 Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékei Havad községben, *Kolompszó*, II, 1, 2–3.
MORVAY Judit
1966 A had és nemzetség fogalmának körülhatárolása, *Ethnographia,* LXXVII, 4, 481–494.
1980 Nemzetség, nem, nemzet [szócikk], in: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon,* III, K–Né, Akadémiai Kiadó, Budapest, 709–710.

NAGY Erzsébet
2010 *Geges múltja és jelene*, Gegesi Református Egyházközség kiadása, Geges.
NAGY Ödön
1992 Temetési szokások a marosmegyei református gyülekezetekben, *Néprajzi Látóhatár*, I, 3–4, 53–63.
NAGY Zsolt
2011 *Egy szövegtípus kontextusai. Gegesi sírfeliratok*, Kriza János Néprajzi Társaság kézirattára, Kolozsvár.
2011a Egy monokultúrára szakosodott székely település – almatermesztés Gegesen, *Acta Siculica*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 623–634.
2013 A mítosz mint reprezentáció és a mitizálás mint elbeszélői stratégia. Egy 19. századi marosszéki pomológus életpályájának narratív megjelenítése, *Belvedere Meridionale*, XXV, 2, 6–21.
ORBÁN Balázs
1993 Havad patakának völgye, Gyulakuta és Kelementelke környéke, in: Uő: *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. Marosszék* [első, eredeti kiadás 1870], Európai Idő Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 31–36.
PÉTERFY László
2005 *Marosszék régi sírkövei,* A Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
POZSONY Ferenc
2007 Etnikai és demográfiai folyamatok Zabolán, in: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája,* A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum kiadványai, 1, KJNT – Pro Museum Egyesület – Kovászna Megyei Művelődési Központ, Kolozsvár–Zabola–Sepsiszentgyörgy, 237–272.
TIMAFFY László
1960 Nagycsaládi hagyományok a Szigetköz népi temetkezésében, in: Uzsoki András (szerk.): *Arrabona. Múzeumi közlemények 2,* A Győri Múzeum évkönyve 2, Győri Múzeum, Győr, 167–178.

Locuri de pietate ale respectului față de morți – diferențierea socială în cimitirile din Ghineşti (studiu de caz)

(Rezumat)

Cimitirul face parte integrantă din mediul nostru de viață. Totuşi, aspectul socio-etnografic al cercetării acestuia a luat avânt în ultimii câțiva ani. Descrirea de caz din față este o analiză amplă a cimitirelor aparținând unui sat din județul Mureş. Autorul a documentat în total zece locuri de înmormântare în această localitate. După ce criterii se diferențiază aceste locuri de pietate? Care a fost cauza înființării acestora şi ce rol joacă aceste locuri astăzi în viața locuitorilor acestui sat? Poate societatea morților să reflecte aspecte ale comunității vii? Care este atitudinea celor vii față de aceste locuri? Cimitirul face parte integrantă din viața lor sau locuitorii se delimitiează de acesta? Acestea sunt întrebările la care autorul caută răspuns.

Piety places of respect for the dead – social differentiation in the cemeteries of Geges (Ghineşti). A case description

(Abstract)

Cemeteries are intergral part of our living places. However, the ethnographic approach of their investigation has started to envolve only in the last few years. The case description is a socio-ethnographic analysis of the cemeteries of a village in Mures county. The author has documented in total ten burial places in this locality. What criteria differentiate these piety places? What causes led to their appearance and what role do these places have in the life of the inhabitants of this village? Can the society of the dead reflect aspects of the society of the living? What is the attitude of the living towards these places? Is the cemetery an integral part of the lives of the inhabitants or they seclude themselves of it? These are the questions the author tries to answer.

GEGESI TEMETŐK ÉS TEMETKEZÉSI HELYEK

1. Református egyházi nagytemető
2. Cigány temető
3. Oláh temető
4. J. D. magántemetkezése az ún. Didi-kertben
5. Madaras D. magántemetkezése
6. Ropó útja menti magántemetkezések
7. Templomkert
8. Kiss és Adorjáni családok nyughelye
9. László család nyughelye
10. Nemes család nyughelye

1. ábra A gegesi temetők és temetkezési helyek térképre vetített képe. Nagy Zsolt, 2011

2. ábra Geges látképe. Nagy Zsolt felvétele, 2009

3. ábra A gegesi református egyházi nagytemető (régi temetőrész), Péterfy László felvétele, 1981. (KJNT Fényképarchívuma 04822)

4. ábra A gegesi református egyházi nagytemető (régi temetőrész a gyümölcsfákkal). Nagy Zsolt felvétele, 2010

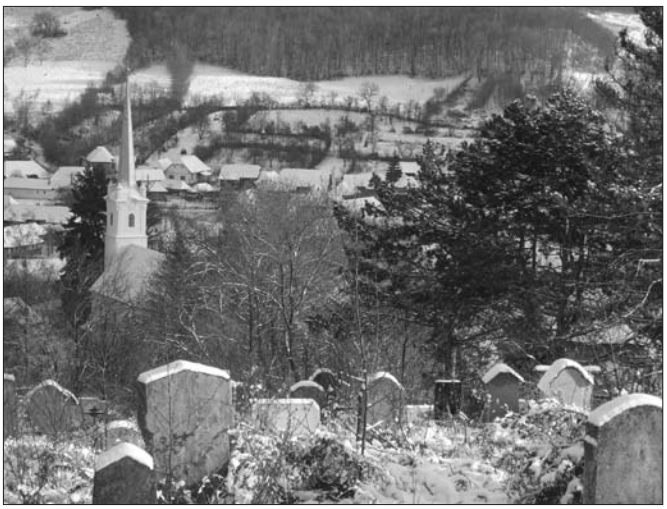

5. ábra A gegesi református egyházi nagytemető (új temetőrész). Nagy Zsolt felvétele, 2010

6. ábra Református felekezetű elhunyt katolikus mintára készített fém sírjele a gegesi református egyházi nagytemetőben (új temetőrész). Nagy Zsolt felvétele, 2010

7. ábra Sírjellel ellátott sírhantok a gegesi *Cigány temetőben*. Nagy Zsolt felvétele, 2010

8. ábra Az *Oláh temető* nevet viselő dombrész, Geges. Nagy Zsolt felvétele, 2010

9. ábra A *Didi-kert (Jakab-kert)*, Geges. Nagy Zsolt felvétele, 2010

10. ábra Madaras Dénes magántemetkezése a *Nagyhegy* és *Kicsi hegy* között, Geges. Nagy Zsolt felvétele, 2011

11. ábra Sírjelekkel jelzett magántemetkezések a *Ropó útja* mentén, Geges. Nagy Zsolt felvétele, 2010

12. ábra A református templom kertjében álló I. világháborúban elesettek emlékére állított kő, Geges. Nagy Zsolt felvétele, 2011

13. ábra Sírkövek a Kissek és Adorjániak családi temetőjében *(Poros-tető)*, Geges. Nagy Zsolt felvétele, 2011

14. ábra Kiss Karolina 1869-ben készült sírjele
a Kissek és Adorjániak családi temetőjében *(Poros-tető)*,
Geges. Nagy Zsolt felvétele, 2010

15. ábra A László család nyughelye a *Marci-kertben*, Geges. Nagy Zsolt felvétele, 2011

16. ábra A Nemes család nyughelye a *Nemes-kertben*, Geges. Nagy Zsolt felvétele, 2010